

RAMON LLULL: ESCRIPTURA, LECTURA I REORDENACIÓ DEL MÓN

Albert SOLER
(Universitat de Barcelona)

Abstract

Ramon Llull presents his plans for universal reform as the restoration of a pre-existing order, in a way that is different from his contemporaries, such as Arnau de Vilanova, who speak of *reformation* or *renovation*. Llull's proposal has a direct relation with his doctrine of the first and second intention. The novel *Blaquerna* (ca. 1283) and the treatise *De fine* (1305) are two works which develop his plans for world reform, in a narrative and in a political context respectively. In the one and the other, despite differences in types of work and in the gap of time between them, the measures proposed have many similarities. Finally, one can see how for Ramon the written word was the preferred instrument for the renovation of society.

1. Ordenar en comptes de reformar

No és estrany referir-se a l'obra de Ramon Llull com un projecte de reforma social i eclesial. Tanmateix, el concepte que Ramon Llull utilitza per referir-se a una reforma de la societat o de l'Església és *ordenament*. L'expressió *ordenar lo món* —i altres de similars, sempre dins del mateix camp semàntic— implica que hi ha un ordre original que ha estat alterat i que cal restaurar.¹ El capítol 38 del *Llibre de contemplació* està del tot dedicat a exposar l'ordenament diví de la creació, des del firmament i els elements fins als humans, la societat humana, i l'altra vida (§§ 1-18); però també s'introdueix la consideració del desordenament que l'home ha introduït en aquest ordre diví perfectament establert (§§ 19-30) i les conseqüències que comporta (NEORL XIV: 169-172). Al darrere d'aquesta reflexió, hi ha *in nuce* la doctrina lul·liana de les dues intencions, que es formula explícitament al capítol 45, «Com Déus ha ordonades dues entencions en home», i a la qual Ramon va dedicar tota una monografia, el *Llibre d'intenció*.²

1. L'expressió apareix, per exemple, a *Blaquerna*, cap. 78, § 10, NEORL VIII: 345.

2. Vid. el *Llibre d'intenció* a NEORL XII. Per a la doctrina de les dues intencions vid. la introducció de Ripoll Perelló a NEORL XII, Ruiz Simon (2002), i les apreciacions que fa Bonner (2012: 80-81).

La doctrina de la doble intencionalitat és un dels fonaments del pensament de Ramon Llull. Distingeix entre la causa final de les coses —la «primera intenció», a la qual adreçar l'ús que hom faci de la creació— i els instruments que permeten atènyer aquella finalitat, que han de ser tractats com a «segona intenció». Qualsevol acció humana ha d'estar dirigida, en darrera instància, a la primera intenció: conèixer, estimar i lloar Déu; qualsevol cosa que l'home posseeixi ha de ser només un instrument al servei d'aquesta finalitat última. Subvertir l'ordre de les intencions i convertir els instruments en finalitats és l'origen del pecat i del desordre en què viu el món. Noteu la vinculació estreta entre la idea de l'ordre i la doctrina de la doble intenció:

Fill, si has ulls sapies veer e si has orelles sapies oyr e si has memoria sapies membrar, per ço que ab ton enteniment sapies entendre e ab ta volentat amar ço que Deus ha ordonat en lo mon a ordonament de intenció. Car per ço, fill, ha lo ferrer, fuster, çabater e han los altres menestrals tantes coses en lurs oficis que singularment ab cascuna de aquelles coses, e comunament ab totes, seguissen la ordinació de intenció, per ço que per aquella ordinació us hom de virtuts contra vicis sovinablement, longament, ferventment, justament, tement, conexent e amant Deu et cætera. (*Llibre d'intenció*, V.30 § 9; NEORL XII: 212)

Quan Llull vol parlar d'«ad bonum statum reducere uniuersum et ad unum ovile catholicum adunire» (*De fine*, ROL IX: 251) en general ho fa parlant de restablir l'ordenament.³ En canvi, altres corrents espirituals coetanis amb voluntat de transformació de la societat fan servir termes com *renovatio* —o *reformatio*— *mundi* —o *ecclesiae*. Seria el cas d'Arnau de Vilanova, per exemple, que, a la *Protestatio* que fa arribar a Benet XI, el 2 de juny de 1304, denunciant la persecució de què és objecte i proposant-li un pla de reforma de l'Església, s'adreça al papa en aquests termes:

Admoneris etiam ex parte domini Ihesu Christi cum fratribus tuis, ut ad reformandam puritatem sue religionis et sanctitatis in omnibus statibus catholicis et precipue supradictis tota sollicitudine properes [...].⁴

3. «Conduir el món a bon estat i aplegar-lo en la unitat d'un sol ramat catòlic» (*De fine* 2002: 78).

4. *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI*, Perarnau (1991: 212, l. 650 i ss.) «Has estat advertit, de part del senyor Jesucrist, amb els teus companys, perquè t'afanyis sol·lícitament a reformar la puresa i la santedat de la seva religió en tots els estaments catòlics, especialment els abans esmentats [...]». A la *Philosophiae catholicae et divinae* (1302) parla de la necessària reforma de tots els estaments de l'Església impulsada pel papa com a estratègia de defensa enfront de l'Anticrist: «Totum corpus fidelium congrue premunitur, si quemlibet ecclesie statum et maxime regularium generalis pastor diligenti scrutinio sic reformat, ut proprios limites non excedat.» (Perarnau 1991: 160, l. 1592 i ss.). Agraeixo a Jaume Mensa que m'hagi facilitat aquestes indicacions.

D'altra banda, cal tenir en compte que un dels conceptes clau del joaquimisme és la *renovatio* (Lee, Reeves & Silano 1989: 31). Així, en la pseudoarnaldiana *Expositio Apocalypsis* (1306) la «generalis Ecclesiae reformatio» (Carreras 1971: 106) és la característica principal de la sisena època de l'Església.⁵

No deixa de ser significatiu que Llull opti per un determinat lèxic i un determinat plantejament sobre la renovació eclesial i social que s'aparta del que sol ser habitual entre els grups espirituals més radicals. Encara que la qüestió mereixeria un estudi més extens i aprofundit, la sola constatació ja permet pensar que es tracta d'una mesura de prudència.

2. El Blaquerna i el De fine: constants en el projecte ordenador

L'obra que expressa de manera més plàstica —i també més optimista!— els anhels lul·lians de reordenació del món és, sens dubte, el *Romanç d'Evast e Blaquerna*, de vers 1283.⁶ La importància del terme *ordenament* en la novel·la és manifesta si tenim en compte que apareix en 72 ocasions al llarg de l'obra.⁷ Els diversos protagonistes del *Blaquerna* són responsables de la restauració de l'ordre en cadascun dels estaments en què participen: Evast i Aloma, de la vida urbana entre els laics (llibre I); Natana, de la vida consagrada entre les dones (a la primera part del llibre II); Blaquerna, de la vida consagrada entre els homes (a la segona part del llibre II), però també de la vida urbana mitjançant els canonges del seu bisbat (llibre III) i de la cristiandat i del món sencer mitjançant el seu exemple com a pontífex i l'acció dels seus cardenals (llibre IV, cap. 79, §§ 7-11, NEORL VIII: 349-351).

Al *Liber de fine*, una obra que té molt present tant el rei Jaume II d'Aragó com el papa Climent V, escrit a Montpeller l'abril de 1305, just quan el papa acabava

5. També Roger Bacon, en el seu anhel de reforma de la cristiandat, fa servir el terme *renovatio*, per exemple al *Compendium studii philosophiae* de 1272: «Quare necesse est ut extirpetur malitia, et appareant electi Dei; aut praeveniet unus beatissimus papa, qui omnes corruptiones tollet de studio, et ecclesia, et caeteris, et renovetur mundus, et intret plenitudo gentium, et reliquiae Israel ad fidem convertantur.» (Brewer 1859: 404).

6. «Blanquerna est l'œuvre de Lulle qui contient le tableau le plus détaillé qu'il nous ait laissé de la société chrétienne de son temps et de ses plans pour la réformer. On pourrait considérer Blanquerna comme une étude des solutions optimales aux problèmes d'un monde réel. Il n'y a là aucune tentative de construire une cité idéale, loin du présent dans l'espace ou dans le temps.» (Hillgarth, 1981-1983: 180).

7. *Ordenació* té vuit ocurrences i *ordenança*, una. D'altra banda, el verb *ordenar*, en les seves diverses formes conjugades, apareix 130 vegades.

d'accedir al soli pontifici, Llull descriu amb detall un pla d'ordenació.⁸ Encara que sovint hom considera aquest llibre com una obra sobre la croada i l'estratègia política i militar que s'hi relaciona, no hi ha dubte que es tracta d'una obra de molt més abast. Llull hi fa una reflexió completa, en alguns moments molt personal, sobre l'objectiu missional *ad intra* i *ad extra* que ha guiat la seva vida i sobre les vies de dur-lo a terme.

Malgrat la diversitat de gèneres que hi ha entre una i altra obra i el temps que ha transcorregut entre el somni literari del *Blaquerna* i el tractat *De fine*, trobem diverses coincidències de fons que caldria remarcar. En aquest apartat em centraré principalment en el capítol 80 de la novel·la.⁹

Al llibre IV del *Blaquerna*, es distribueixen entre els quinze membres del col·legi cardenalici i el papa setze missions que seran posades sota l'advocació dels versicles del *Gloria in excelsis Deo*; la que correspon al papa Blaquerna, al capítol 80, és la primera i duu el nom del primer dels versicles. Se'ns presenta el papa i els cardenals reunits en consistori. Participen en la reunió dos personatges singulars, Ramon lo foll i el Joglar de Valor, que han arribat a Roma de part del senyor emperador que Blaquerna havia trobat al bosc (cap. 48); tots dos fan intervencions que posen un contrapunt sentencios i paradoxal a un esdeveniment: denuncien situacions desordenades i apel·len a les consciències del papa i dels cardenals.

L'ordenament que Llull proposa al *De fine* es fonamenta en l'assignació d'un encàrrec específic a un cardenal que es dedicarà exclusivament a dur-lo a terme amb l'ajuda de col·laboradors («ille dominus cardinalis, qui per summum pontificem esset ad hoc negotium deputatus, haberet fideles nuntios et legales [...]» ROL IX: 253).¹⁰ En el tractat es defineixen dues missions, corresponents a les dues primeres distincions, atribuïdes a dos cardenals: la de la creació de monestirs de missioners i la de la unificació dels ordes militars.¹¹ La mesura no pot deixar de recordar l'organització de la cort de Blaquerna.¹²

8. Al *Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri saraceni* llegim: «Et de hac materia largius sum locutus in *Libro finis*. Quem dominus Papa habet; quem dominus rex Aragoniae misit ad eum.» (ROL XXII: 264). Llull va assistir a la coronació de Climent a Lió.

9. Vid. el capítol 80 del *Blaquerna* a NEORL VIII: 352-358. Totes les referències a aquest capítol en aquest apartat es fan a partir d'aquesta edició i remetent als seus números de paràgraf.

10. «el senyor cardenal, delegat del summe pontífex per a aquest negoci, tindria missatgers i homes de lleis», *De fine* (2002: 79).

11. Així, en el primer cas: «scilicet quod dominus papa et etiam domini cardinales negotium commendent cuidam cardinali sanctissimo et deuoto et in pagina sacratissima litterato, ab omnibus aliis negotiis consistorii absoluto et exempto» (ROL IX: 252).

12. «[11] Un altre establiment ordená l'apostoli e ls cardenals, lo qual era molt necessari, ço es a saber, que per tot lo mon tenguesen procuradors qui ls feesen saber per letres o per misatges l'estament de les terres, per

Significativament, a la novel·la, el que el papa planteja al consistori, d'entrada, és la necessitat de «retornar les gents a la entenció per que son los oficis e les sciencies» (§ 1), és a dir, una restauració de la primera i la segona intenció d'acord amb l'ordre diví. El que succeeix a continuació són fets quotidians en la vida de la cort romana: arribada de missives, recepció de missatgers, redacció de documents, enviament d'emissaris... La diferència és que aquest despatx habitual, amb tot el que comporta, té lloc en una cort presidida per un pontífex de «sancta vida» (§ 11) que guia la seva acció per la primera intenció i que posa el seu poder espiritual i temporal al servei d'aquesta.

Així, en primer lloc, arriba una missiva del soldà de Babilònia adreçada al papa: «en aquella letra eren scrites moltes paraules e, enfre les altres [...]» el soldà mostra la seva estranyesa per les maneres poc evangèliques que els reis i els prínceps cristians utilitzen per reconquerir Terra Santa, més pròpies de Mahoma, que era un guerrer, que no de Jesucrist i els apòstols, «qui per preycació e per martire convertiren lo mon» (§ 1). El que caracteritza el soldà a la seva carta és, doncs, el «modus Christi et apostolorum».¹³ A continuació, un missatger dona la notícia de dos membres de la secta dels nizarites («axixins» al text) que han estat capaços de sacrificar les seves vides en la comissió de l'assassinat polític d'un rei cristià. La paradoxa que siguin els infidels els que posin de manifest les contradiccions i la tebior de la devoció dels cristians és ben subratllada per Ramon lo foll i el Joglar de Valor. El resultat d'aquesta interpel·lació és que el papa «a gran maravella fo mugut [...] a ordenar con la fe de sancta Sgleya pogués examplar e la devoció qui sulia esser en honrar Deu pogués retornar» (§ 2). Blaquerna decideix convocar, doncs, en una mena de sínode, «als majors dels religiosos e al maestre del Temple e del Spital que venguesen ab ell parlar per ordenar con gloria a Deu poguesen donar».

La primera mesura del sínode és la creació d'escoles de llengües per a missioners, segons el model de Miramar, que s'invoca de manera explícita: «segons la manera

ço que si neguna stranyedat ni negun mudament hi havia o si mellorament hi havia mester, que encontinent poguessen tractar ço qui [fos be] e mellorament d'aquelles terres.» (NEORL VIII: 351).

13. Perarnau interpreta com una estratègia el fet que sigui el soldà qui defensi «la manera de Jesucrist e dels apostols» en la missió: «En el *Blanquerna* l'autor empra el subterfugi de fer exposar al papa per un ambaixador del Soldà de Babilònia la seva tesi bàsica (la que la conversió s'ha d'obtenir pel camí pacífic de Crist i dels apòstols i que l'ús de la violència no és camí cristià sinó mahometà), quan al *Llibre de contemplació* i al *Llibre qui és contra Anticrist* havia propugnat les mateixes posicions a cara descoberta.» (2002: 170). Aquesta declaració encoberta s'explicaria perquè el Concili de Lió de 1274 havia refermat la validesa de l'ús de la força per a la recuperació de Terra Santa.

del monestir de Miramar, qui es en la illa de Mallorca» (§ 3). Aquesta proposta és el nucli bàsic inalterat dels plans de reordenació que Llull exposarà, amb matisos, al llarg de la seva obra i que centrarà la seva acció durant més de quaranta anys: la conveniència de predicar als infidels en les seves llengües i la creació d'escoles-monestir de missioners que ho facin possible. Josep Perarnau (2002) ha fet un estudi ampli de la presència d'aquesta idea, des del *Llibre de contemplació* fins al *Liber de participatione christianorum et saracenorum* (juliol de 1312) i la repercussió en els decrets resultants del Concili de Viena (1311), sempre en el marc de la concepció lul·liana de la missió.¹⁴

La primera vegada que la idea apareix d'una manera desenvolupada i completa és al *Llibre contra Anticrist*, que és de vers 1274 i, per tant, anterior a Miramar; Llull hi parla de la conveniència d'elegir llocs isolats per situar-hi aquestes institucions, de la necessitat d'estudi de llengües —i en aquest cas, específicament, de formació dels missioners en l'Art lul·liana—, de la predicació i del martiri, de la possibilitat que hi hagi laics entre els missioners, de l'oportunitat d'intercanvi amb els infidels, de la implicació del sant pare i de la cort romana en el finançament de l'operació; tot d'elements que romandran estables al llarg dels anys:

On, per açó cové fer en los llochs seperats, agrests, delitables estudis de diverses llengües e que en aquells studis sien homens savis en ciencias de filosofia e de theologia studians, per tal que vagen prehicar los infaels, los quals deu hom preycar per rahons necessaries, per tal que anans los puxa hom convertir que vingua Antichrist [...] Aquells preicadors cové esser tan devots a martire que no dupten mort ni turmens a sostenir per nostre senyor Deus, e cové que vagen als infaels e que disputen ab ells sobre ls articles, siguent la manera de la *Art abrevjada de trobar veritat*, la qual als infaels sia mostrada e sia a ells mostrada comuna filosofia e theologia sots breus començaments necessaris, per tal que per l'effectu en filosofia sia demostrada veritat dels articles en theologia de la primera causa. [...] Los preycadors demunt dits deuen esser triats e alets de les religions e dels homens setglás covinents al sant offici damunt dit, e cové que sien nodrits a morir e a desirar morir per exelçar la fe santa [...] E stabliment e ordonament cové esser fet com lo sant pare apostoli tremetrá als reys dels infaels que li tremeten homens savis en llurs sextes e que a aquells sia mostrat latí e los libres per los quals la fe christiana es revelada e demostrada esser en veritat, e que sien a aquells savis dons

14. La qualifica com a «objectiu lul·lià, autèntica dèria en el seu nucli bàsic i constant, però mal·leable en les concrecions» i remarca que es manté al llarg de quaranta anys, de vers 1274 fins al final de la seva vida (Perarnau 2002: 156).

donats e agradablement sien servits e que retornen en llurs terres paguats del acullment que hom a ells haurá fet. (NEORL III: 165)

Retrobem la majoria d'aquestes idees en el passatge del capítol 80 del *Blaquerna*: instrucció en diversitat de llengüatges i creació de diversos estudis («diversses cases» a la novel·la), deixebles que han de ser homes ja formats («religiosos qui havien sciencia»), participació dels mateixos infidels en el projecte. Tanmateix, l'existència de la realitat en funcionament que ja era Miramar condiciona la ficció del *Romanç*: al *Llibre contra Anticrist* es preveu la possibilitat que els futurs missioners siguin elegits entre els ordes religiosos però també que siguin seglars; en canvi, al *Blaquerna* només es considera la possibilitat que siguin «religiosos» i «frases» perquè Miramar, com ell mateix explica al capítol 65 de la novel·la, estava confiat a l'orde franciscà: «E per açó [el rei Jaume de Mallorca] ha ordenat que .xiii. frases menors studien en arabich en un monestir apellat Miramar, apartat, asegut en loch cuvinable, e a·ls provehits a lurs neçessitats.» (NEORL VIII: 297). Aquesta diferència és substancial perquè implica que, des del moment que la direcció i la regència es confien als framenors, la institució no és pròpiament lul·liana —per molt que en pugui tenir una certa inspiració— sinó franciscana.¹⁵ És també significatiu que la previsió que els futurs missioners del *Llibre contra Anticrist* siguin formats en l'Art lul·liana, no es reculli al *Blaquerna*, i que, en canvi, al mateix capítol 80, els monjos cavallers que resultin de la unificació de Templers i Hospitalers sí que ho siguin.¹⁶

A la primera distinció del *De fine* es detalla l'ordenament que caldria establir per fer possible la conversió dels infidels; la mesura central que es proposa és la creació d'escoles de llengües per a missioners. El 1305, quan Llull escriu el tractat, Miramar ja ha deixat d'existir i això segurament és el que permet que es torni a preveure la possibilitat que els membres dels quatre monestirs que proposa crear —dedicats a les llengües dels sarraïns, dels jueus, dels grecs («cismàtics») i dels pagans (tàrtars)—

15. «En algun punt, però, Miramar s'aparta de les propostes anteriors: en el fet que el convent és limitat a framenors, i encara a tretze, i tancat als altres possibles aspirants, quan les propostes anteriors eren explícitament obertes a tots els grups socials, tant religiosos com seglars; i pel fet d'ésser una escola per a la formació de franciscans, també resultava limitat, car no preveia aquella funció d'acolliment d'estudiants no cristians que havien de clarificar entre els seus quina és realment la doctrina cristiana sobretot en els punts de Trinitat i d'Encarnació.» (Perarnau 2002: 168); vid. també el comentari que es fa més endavant (196), sobre el condicionament franciscà de Miramar.

16. «e que per lurs cases e maestrats feesen cases e studis on apreguesen lurs cavallers alcunes breus rahons per la *Art abreuyada d'atobar veritat* a provar los articles de la sancta fe» (§ 7).

puguin ser o no religiosos.¹⁷ D'altra banda, com s'assenyalarà més endavant, tot el *De fine* està ple d'indicacions de textos lul·lians per al desenvolupament dels plans de reordenació que es proposen.¹⁸

A banda de la creació d'escoles per a la formació de frares, Llull també va pensar en una altra mena d'institució escolar, de participació interreligiosa, en què convisquessin infidels o cristians cismàtics amb frares catòlics amb la finalitat d'intercanviar coneixements lingüístics i religiosos i també d'atreure els errats a la fe veritable (Perarnau 2006: 489). Aquesta altra mena d'escoles són presents al *Blaquerna* i són una de les propostes del *De fine*:

Esdevench-se que aquells qui anaren als infeels amenaren d'Alexandria e de Gorgia e de India, Grecia crestians religioses per tal que stien enfre nos e que la lur volentat s'unisca ab los nostres religioses e que per la unió e la participació sien endreçats en alguna cosa en que erren contra la fe e que vagen endreçar aquells qui son en lurs terres. E per açó lo papa tramés dels nostres religioses als religioses demunt dits e ordená que cascun any li deguesen trametre certa quantitat de lurs frares per ço que participen e lo lenguatge aprenguen enfre nosaltres (§ 4).

Dementre que la spia stava en aquella terra, manament fo fet de part de l'apostoli al bisbe que precurás tots anys .l. tartres e .x. frares que'l apostoli trametia en aquell bisbat per ço que'ls tartres mostrasen lur lenguatge als frares e los frares lo lur als tartres, segons que era ordenat en cort; e que lo bisbe

17. «Et quod tales homines indagati, in religionibus, siue extra religiones sic reperti, immediate haberent licentiam a summo pontifice exeundi et in dictis monasteriis existendi.» (ROL IX: 253). Això no obstant, la inspiració de Miramar continua present en el fet que es prevegi que les comunitats estiguin formades per dotze membres i un superior: «Et mihi sufficientia uideretur, ut in praedictorum quolibet essent duodecim de conuentu, et haberent tertium decimum pro maiori.» (ROL IX: 253).

18. Llull té cura al *De fine* de precisar com es dotaria econòmicament la missió de fundació de monestirs: «Et quod de bonis ecclesiasticis faceret construi extra gentium mansiones quattuor monasteria in locis competentibus et amoenis, et illa dotaret redditibus sufficientibus in perpetuum, tali modo ut inde possent uiuere audientes lingatgia, sicut dixi, et habere librorum sufficientiam et docentium illos libros. Expensare uero pacae essent bonorum ecclesiae in respectu. Nam multi sunt episcopi et praelati, quorum quilibet per se de quinta parte suorum reddituum facere istas posset.» (ROL IX: 252-253). L'econòmic és un aspecte pel qual Llull també demostra preocupació al capítol 80 de la novel·la: «[9] Après los ordenaments e stabliments demunt dits, fo ordenat que, de los bens de santa Sgleya e de la superfluytat que'ls bisbes e'ls arquebisbes e'ls altres prelats han en despendre los bens de santa Sgleya, fossen precurats los ofícis que'ls cardenals han preses de *Gloria in excelsis Deo*. E que .i. dels cardenals fos tengut a respondre a la messió de tots los ufícis e que tots los bisbes, arquebisbes, prelats e lurs sotsmeses deguessen bastar lo cardenal con pugués proveir als ufícis.» (NEORL VIII: 350-351).

feés un monestir fora la ciutat on esteguesen e hom los donás certa renda per tostemps (§ 9).¹⁹

Una altra de les mesures de reordenació previstes al capítol 80 que connecta de ple amb la segona distinció del *De fine*, la que es refereix a la guerra, és la unificació en un de sol dels ordres militars: a la novel·la, els del Temple i de l'Hospital;²⁰ al tractat, a més d'aquests dos, els dels teutons, d'Uclés, de Calatrava «et de omnibus aliis penitus militum ordinibus» (ROL IX: 270-271). Aquest nou ordre militar unificat, al *Blaquerna*, és anomenat «orde de sciencia cavalleria» (§ 11), perquè els seus membres no només són cavallers i alhora religiosos sinó que reben una formació lul·liana específica, a base de l'*Art abreujada d'atropar veritat*, que els permet el combat no tan sols militar sinó també intel·lectual; la novetat s'exemplifica amb un cas:²¹

Esdevench-se .i. jorn que'l apostoli ach tramés un cavaller prevere qui era del orde de sciencia cavalleria a .i. rey serray. Aquel per força d'armes vençé .x. cavallers, la .i. après l'altre per diversses dies, e enaprés vençé per rahons tots los savis de sa terra e a tots prová la santa fe catolica esser vera. (§ 11)

Encara que l'ús de la violència és una qüestió controvertida en el pensament de Llull, crec que es pot mantenir amb un cert fonament que la posició que Ramon sosté en el *Blaquerna* no és substancialment diferent de la que sosté en el *De fine*. És a dir,

19. El *De fine* també preveu la participació d'infidels i cismàtics en les escoles, en un sentit semblant: «Et ad habendum magistros has scientes dominus cardinalis ad illas partes mitteret, in quibus inueniret homines pauperes, qui libenter uenirent causa lucri, et informarent praedictis lingatgiis illos ualentes homines supra dictos.» (ROL IX, 253).

20. «[7] Enaxí con ho volch l'apostoli fo ordenat. Enaprés l'apostoli dix al mestre del Temple e del Spital qual part metrien a honrar la gloria de Deu, e amdós los maestres respongueren e digueren que ells ja eren en la Santa Terra d'Oltramar per defendre la terra e per examplar la fe catholica.» Després d'unes intervencions del Joglar de Valor i de Ramon lo foll que posen en evidència la manca de magnanimitat dels dos mestres, s'estableix el següent: «Lo sant pare apostoli dix als .ii. maestres que per ço que significaven les paraules demunt dites se seguia que en honrar la gloria de Deu amdós los maestres ordenasen con fossen un orde, per ço que'l Juglar de Valor no's clamás de la desonor que fan a Valor con han contrast en ço on auran concordança si son un orde [...]» El tema era sobre la taula, almenys, des del Concili de Lió de 1274 (Plaza 2015, 59).

21. En això es diferencia del cavaller de Nostra Dona del capítol 64, que «no sabia de letres e no sabia les Scriptures» i que defensa la superioritat de la Mare de Déu, com a dama, «per força d'armes» (NEORL VIII: 295).

d'una banda, la defensa del «modus Christi et apostolorum» en la missió; la idea, que apareixia a la carta del soldà al papa en la novel·la, és igualment expressada al tractat:

Fides catholica incepit cum praedicatione, et multiplicata fuit cum sanctitate, sanguine et labore. Vnde sequitur, quod sua multiplicatio consistit in potentia sanctitatis, martyrii et laboris. Sed quare non est in multiplicatione in tempore, in quo sumus? Respondemus: Quia non habemus martyres, neque laborantes cum feruenti desiderio de sanctitate. (ROL IX: 254)²²

De l'altra, un ús limitat i coercitiu de la violència. Al *De fine*, el tema es desenvolupa de manera àmplia i detallada perquè l'obra dona resposta al trauma que suposà per a la Cristiandat la pèrdua de Sant Joan d'Acre el 1291, i es planteja la croada com a mitjà de recuperació de Terra Santa però en cap cas com a mitjà per aconseguir la conversió dels infidels.²³ Al capítol 80 del *Blaquerna* no només hi ha el cas dels nous frares cavallers que ara esmentàvem, sinó que al § 5 també es parla d'obligar alguns jueus i musulmans a aprendre llatí i a estudiar les Escriptures; el papa vol combinar el càstig i el premi per assegurar el compliment de la mesura:

D'aquells jueus e sserrayns qui estan en les terres dels crestians, vuyll e deman que sien alguns assignats a apendre latí e a entendre les Scriptures; e que a un temps ho degen haver après e, si no ho han, que·ls en seguescha alguna pena. E dementre que aprendran, sien procurats dels bens de santa Esgleya; e après que hauran après, que hom los faça franchs e que·ls tenga honrats sobre·ls altres.²⁴

22. «La fe cristiana començà per la predicació i es va multiplicar per la santedat, per la sang i el treball; consegüentment, la seva multiplicació es basa en la força de la santedat, del martiri i del treball. Per què no es multiplica en el nostre temps? La resposta és que no tenim màrtirs ni treballadors amb desig fervent de santedat.» (*De fine* 2002: 80).

23. Són imprescindibles els treballs de Perarnau (2002, 2006), aquest darrer com a resposta al llibre de Porsia (2005): « puc dir que no recordo haver trobat ni una lletra que permeti d'afirmar o ni tan sols d'hipotitzar que Lluïl ha acceptat o d'alguna manera justificat que es pugui fer violència damunt un acte de fe; tot allò que he trobat és que els països cristians es poden defensar militarment si militarment són atacats; que les autoritats supremes podrien obligar a escoltar exposicions de cristianisme a fi de clarificar intel·lectualment quina és la doctrina de l'Església; i que, havent-se donat el cas d'invasió de terra de cristians a Palestina, aquests poden recuperar la Terra Santa pel camí de la croada. Mai, però, cap exigència de conversió forçada.» (Perarnau 2002: 211).

24. A propòsit d'aquest ús coercitiu de la força, Perarnau fa la següent comparació: «de la mateixa manera que, encara ara en les nostres democràcies occidentals, la família que no envia els seus menuts a l'escola obligatòria rep la visita de la policia disposada a fer complir la llei de forma expeditiva [...]» (Perarnau 2006: 491).

Aquesta lectura contrastada del capítol 80 del *Blaquerna* i del *Liber de fine* permet comprovar la persistència en el temps d'unes determinades idees lul·lianes de reordenació del món i, al mateix temps, la capacitat de matisació i d'adaptació d'aquestes idees al context eclesial i polític que evoluciona.

3. *Escriure per ordenar el món*

Un tret en comú que tenen el *Blaquerna* i el *De fine*, en el desenvolupament que fan dels plans de reordenació del món, és la importància que es dona a l'escriptura i al llibre. L'emperador que el jove *Blaquerna* coneix al bosc, un cop pren consciència de la necessitat de restaurar els veritables valors en el món, es compromet amb el reordenament i amb la redacció d'un llibre:

A ordenar me cové mon alberch e·l alberch de la emperadriu ma muller e tot l'emperi vull ordenar e comenar a homens qui amen valor, per ço que satisfaga a valor segons que he promés. *D'aquest ordenament vuyll fer un libre.* (48, § 13, NEORL VIII: 231)

Blaquerna, un cop elegit bisbe, demana posar per escrit les informacions essencials que necessita per valorar l'abast de l'ordenament que vol emprendre (cap. 68, §§ 1 i 2, NEORL VIII: 307). I *Blaquerna*, tot just accedeix al soli pontifici, comença els seus plans de renovació prenent nota del que veu amb unes tauletes de cera (cap. 79, § 1, NEORL VIII: 347).

Al capítol 80, on es posa en marxa la reordenació universal que impulsa el papa *Blaquerna*, posar per escrit totes les mesures és una part fonamental del procés. La iniciativa és dels dos consellers singulars del papa, que volen respondre la carta interpelladora del soldà de Bagdad amb la relació del nou ordenament:

Segons que damunt es dit ordená lo sant pare apostoli con fos ordenada la gloria de Deu. E ach oficials e ministradors e precuradors a procurar ço que hac ordenat e tots jorns s'esforçava aytant con podia con se seguís utilitat del ordenament demunt dit. Esdevench-se un jorn que *Ramon lo foll e·l Juglar de Valor* aportaren tinta e paper devant l'apostoli e digueren que ells volien trametre scrit l'ordenament demunt dit al soldá e a la galifa de Baldach per ço que veesen si avien tan nobles sotsmeses con l'apostoli havia, dels quals poguessen fer tan

bell ordenament con l'apostoli avia fet a honrar la gloria de Deu en los çels e a retornar valor en lo mon. (§ 8, NEORL VIII: 356)²⁵

Cal fer atenció, però, al fet que les disposicions de l'ordenament són eficaces en elles mateixes, més enllà de la seva aplicació pràctica. Això és així perquè l'ordenament és «bell»; i és la bellesa la que produeix devoció i adhesió al pla, tal com s'especifica més endavant:

Fama era per tot lo mon del gran be e de la sancta vida qui era en l'apostoli e cada dia muntuplicava valor e dexendia desonor. Lo be que's seguia per l'ordenament que'l papa havia stablit inluminá tot lo mon e devoció donava a tots aquells qui ohien recomptar l'ordenament e per tot lo mon era scrit lo proçés de l'ordenació. (§ 11, NEORL VIII: 358)

És a dir, la narració pressuposa que hi ha un escrit (semblant o derivat del que han fet fer Ramon lo foll i el Joglar de Valor) on figuren les mesures d'ordenament; aquest llibre no és el *Blaquerna*, que és el relat novel·lat dels efectes que produeix el desplegament d'aquestes mesures. El llibre que es difon arreu i que il·lumina i que dona devoció als que el llegeixen o el senten llegir per força hauria de ser un tractat com el *De fine*. Tal com es diu a la conclusió d'aquesta obra, els resultats que pot aconseguir l'ordenament que s'hi exposa són els mateixos que es narren al *Blaquerna*:

Non dubito, immo firmiter ego credo, quod si ordinatio, posita in hoc libro, sicut diximus, sic procedit, quod cessarent haereses et errores et dissensiones, quae inter christianos etiam oriuntur, eo quia ad impetrandum bonum publicum sunt maxime otiosi; et adhuc ad exaltationem fidei sacrosanctae, ex eo quia fideles christiani haberent cum magna diligentia appetitum regem bellatorem, ut possent, in pluribus adiuuandum. Ratione cuius iuuaminis esset pax et concordia inter principes et praelatos et inter communitates et populares. Et ideo qui contra praedictam ordinationem erit,

25. Tal com es pot comprovar a l'aparat crític de l'edició, la versió francesa medieval de la novel·la parla de «parchemin» en comptes de «paper» perquè és possible que consideri inadequat enviar una carta en paper al soldà i al califa de Bagdad.

quantum malum, consideret, perpetrabit, et quantum bonum impedit in hoc mundo. Et sic de sancto Spiritu timorem habeat, sicut dixi. (ROL IX: 290)²⁶

El cas és que el *De fine* és el llibre on Ramon esmenta més obres seves; ni més ni menys que fins a trenta obres diferents; com que la majoria és citada diverses vegades, en total, hi ha setanta-cinc referències a llibres lul·lians. L'autoreferencialitat és una de les característiques més rellevants de l'opus lul·lià; en el *De fine* arriba a l'extrem perquè Llull vol remarcar que totes les idees que hi desenvolupa ja han estat objecte d'atenció per part seva d'una manera o d'una altra. Ho diu al preàmbul:

Et quia feci multos libros contra homines infideles et ad exaltationem ipsius humani intellectus, ad hoc, ut ad omnes scientias sit artificialiter generalis, libellus iste *Finis omnium* erit dictus. (ROL IX: 251)²⁷

Així, els *De aequiparantia*, *De Deo*, *De disputatione fidei et intellectus* i *De ascensu et descensu intellectus*, posem per cas, permeten explicar que la fe cristiana es pot provar. El *Gentil*, d'altra banda, diu que seria especialment adequat per a la conversió dels tàrtars, que «non habent scientiam, neque legem»:

Quo ad theologiam libri nostri supra dicti essent valde boni, et inter alios *Liber gentilis*; in quo christianus, Saracenus et Iudaeos coram quodam gentili de veritate disputant. Et de fide per illum librum possent cognoscere, si volebant, quod sancta fides catholica obtinet veritatem, et quod Iudaei in errore sunt, et etiam Saraceni. (ROL IX: 267)²⁸

26. «No dubt, sinó que crec fermament, que si l'ordinació exposada en aquest llibre es duu a terme, tal com hem dit, s'acabarien les heretgies i els errors i les dissensions que també sorgeixen entre els cristians per tal com són massa ganduls per a promoure el bé públic. Així mateix, la santa fe seria exalçada, per tal com els feels cristians es mostrarien delictosos d'ajudar en tot allò que estigués a les seves mans, el rei guerrer. D'aquí vendria la pau i la concòrdia entre els prínceps i els prelats, entre les comunitats i les classes populars. Qui vagi contra aquesta ordinació, que consideri quant de mal cometrà i quant de bé impedirà en aquest món; que tengui temor de l'Esperit Sant, com ja he dit.» (*De fine* 2002: 111).

27. «Com que he escrit molts de llibres que contradiuen els infidels, i mostren una art general que exalça l'enteniment humà i serveix per a totes les ciències aquest llibret serà anomenat el *Final de tots*.» (*De fine* 2002: 78).

28. «Pel que fa a la teologia, els nostres llibres esmentats serien molt útils, sobretot el *Llibre del gentil*, en el qual un cristià, un sarraí i un jueu disputen sobre la veritat davant un gentil. Per aquest llibre els gentils podrien conèixer, si volien, que la santa fe catòlica és la vertadera i que els jueus, i també els sarraïns, estan en l'error.» (*De fine* 2002: 91).

En un altre moment, remarca que l'*Ars consilii*, «cum qua artificialiter consilium potest dari» (ROL IX: 275),²⁹ seria d'utilitat per al consell del rei guerrer que ha de comandar el nou orde militar unificat. I els següents llibres «in vulgari»:

qui boni essent suis militibus propter mores; sicut liber est *De doctrina puerili*; *De Blaquerma*; *De Felix*; *De philosophia boni amoris*, et etiam *De gentili*. Quoniam per istos libros possent habere bonas delectationes, scientias atque mores. (ROL IX, 275)³⁰

La tercera distinció, «Quae est de exaltatione intellectus», del *De fine* és dedicada específicament a l'Art lul·liana i a vint obres que la desenvolupen i l'apliquen. L'Art, que Llull presenta com un sistema i no pas com una obra concreta de la seva producció, és qualificada com a «ars generalis aut compendiosa siue inventiva uel demonstrativa» (ROL IX: 285); com es pot comprovar, aquesta denominació no es correspon a cap títol lul·lià; ell mateix ja precisa que tots aquests atributs «in idem sonant, quia per eadem principia sunt deductae».³¹ És el sistema artístic que és alhora inventiu, compendiós, demostratiu i general.³² En tractar «De viginti Artibus specialibus», Llull ofereix un veritable catàleg de títols amb un resum del contingut de cadascun. En el *De fine*, queda clar, per tant, que l'Art i el conjunt de l'opus lul·lià són la principal contribució de Ramon a la reordenació de la cristiandat i del món sencer: són l'instrument que la faran possible. És natural que això sigui així perquè, al capdavall, Llull és sobretot un escriptor i és per això que, al més personal dels poemes lírics que va compondre, al *Cant de Ramon*, es caracteritza dient que «som de llibres trobador» (v. 66). Vull dir que, malgrat la varietat i l'amplitud de l'activitat que Ramon va ser capaç de desplegar al llarg de la seva vida —des de la missió directa en terra d'infidels, fins a la freqüentació de corts reials o pontificies, passant per

29. «en la qual es pot trobar consell per la via de l'art» (*De fine* 2002: 98).

30. «serien de profit moral per als militars: la *Doctrina pueril*, el *Blaquerma*, el *Fèlix*, el de *Filosofia del bon amor* i el *Gentil*. En aquests llibres hi trobarien plaer, ciència i ensenyament moral.» (*De fine* 2002: 98).

31. «sonen igual perquè es dedueixen dels mateixos principis» (*De fine* 2002: 107).

32. Com ha assenyalat Josep M. Ruiz Simon sobre aquest passatge: «Encara que l'Art sigui sempre, alhora, inventiva, compendiosa, demostrativa i general, és cadascuna d'aquestes coses per raons diferents. És inventiva perquè ofereix "llocs" per trobar arguments i perquè a partir d'aquests permet de trobar la veritat buscada. És compendiosa perquè aquests "llocs", força limitats en nombre, permeten trobar "infinitos" arguments. És demostrativa perquè aquests arguments impliquen, segons Llull, la necessitat de les conclusions a què permeten arribar. I és general perquè és aplicable a qualsevol matèria, perquè els seus principis ho són de tots els gèneres de l'ésser.» (Ruiz Simon 1999: 25-26).

l'assistència a capítols d'ordes mendicants—, la seva principal aportació a la causa de la restauració de l'ordre diví són els seus llibres. I això és així perquè Llull confia plenament en el poder de l'escriptura.³³

4. Del llibre a l'Art com a sistema

Un motiu recurrent en l'obra de Ramon Llull és la queixa per la manca de suport que troba en la seva empresa. Al mateix *De fine* hi diu:

Quoniam in isto negotio facere plus non possum, ex eo quia quasi solus sum in tractando, et neminem quodam modo inuenio, qui me iuuet. (ROL IX: 251)³⁴

I al *Cant de Ramon*, per exemple:

Dó'm Déus companyons coneixents,
devots, leials, humils, tements,
a procurar sos honraments.
(vv. 82-84)

Quina mena de companys són, però, els que desitja Ramon? Per a la seva tasca principal com a escriptor sabem avui amb certesa que Llull va procurar-se

33. Al *Blaquerna* (cap. 83, § 17) s'explica el següent cas que il·lustra perfectament la confiança de Llull en el poder de l'escriptura: «Lo papa doná l'ufiçi al cavaller; e con fo a son palau, feu un libre on fos la doctrina que doná al cavaller, quals paraules degué dir als homens con se moren ni a aquells qui han mester a esser consolats. Lo cavaller après lo libre on eren paraules scrites qui's convenen a aquell ofici e aná per la ciutat de Roma spiant aquells qui eren pres de mort; e dehia-ls tan devotes paraules que aquells n'eren confirmats en lur fe, e fahia-ls tal consciencia haver que les injuries e-ls torts los fahia restituir e aquest mon los fahia menysprear e l'altre desirar; e benehien e loaven Deu con se murien. E tantes de bones paraules dehia lo cavaller que los parents dels homens qui's murien n'eren consolats e n'avien paciencia e-n loaven e-n benehien la justicia e la misericordia de Deu. Tant era gran lo be que-l cavaller fahia en aquella çiutat que con nengú home era pres de mort o con null home havia mester a consolar sempre trametien misatge al cavaller, lo qual aportava son libre e ligia e dehia la doctrina que-l papa Blaquerna li havia donada.» (NEORL VIII: 374-375). Com ha assenyalat Claire Barbetti «though many people were unable to read, the medieval West was nevertheless a culture organized around the book; it assumed literacy rather than orality as its center.» (Barbetti 2011: 6).

34. «en aquest negoci no puc fer més del que he fet, perquè som tot sol a tractar-lo i no trob ningú que m'ajudi.» (*De fine* 2002: 78).

col·laboradors que l'assistien en les tasques de traducció, de còpia, de conservació i, fins i tot, de redacció de la seva obra, cosa que permet parlar d'un veritable *scriptorium* lul·lià.³⁵ Tanmateix, en reclamar ajuda, Ramon no sembla que mai vulgui referir-se a aquesta mena d'ajudes. En general, el que reclama són missioners, apòstols disposats al martiri. Vegem com ho formula al *Desconhort* al voltant de la idea del «fayt» de Ramon:

segons *que·l fait* és gran, per ço vull companyó
qui·l m'ajut a complir; [...]
(vv. 185-186)

I més endavant llegim:

—Ramon, qual és *lo fait* que vos tant desirats
per lo qual en lo món fos Déus tan fort honrats?
[...]
—N'ermità, la manera com Déus fos mais amat,
ja la vos hai contada, si bé ho havets membrat,
ço és que el Papa hagués mant home letrat
qui desiràs per Jesús ésser marturiat,
per ço que per tot lo món fos entès e honrat
(vv. 637-638 i 649-653)

Això no obstant, Llull no sembla que hagués tingut mai la temptació de fundar un nou orde de missioners. És clar que això era inviable perquè el Concili de Lió de 1274, a la sisena i última sessió, havia prohibit noves fundacions de comunitats religioses, bo i confirmant els privilegis de quatre ordes mendicants —dominicans, franciscans, agustins i carmelites— i suprimint la resta (Moorman 1968: 177-178).

Per tant, si en el pla ideal el que Llull volia eren missioners, en la realitat històrica l'única manera que tenia d'aconseguir-los era l'escriptura, era la difusió de la seva obra. Tal com ho expressa al mateix *Desconhort*, el que ell desitjava era tenir lectors:

Mas si hom en mos llibres fortment estudiàs
e que per altre saber en res no·ls oblidàs,
jo·n fóra conegut; mas com gat qui passàs

35. Badia, Santanach & Soler (2016: 163-225); Tenge-Wolf (2015).

tost per brases los ligen: per què ab ells no faç
 quaix res de mon negoci. Mas si fos qui·ls membràs,
 e qui los entesés, e que en ells no dubtàs,
 hom pogra per mos llibres posar lo món en bon cas.
 (vv. 258-264)

Anthony Bonner ha subratllat que el resultat de l'activisme de Ramon no és l'obtenció de seguidors —de persones que es deixin guiar per la seva persona—, sinó més aviat la creació de «comunitats textuais» al voltant dels seus llibres (Bonner 1993: 29-31). El que els seus llibres permeten és que els seus lectors desenvolupin correctament i al màxim possible les seves capacitats racionals —les tres potències de l'ànima: memòria, enteniment i voluntat. Fent això, no hi ha dubte que hom formarà subjectes que seran bons cristians i que tindran la consciència i la devoció suficients per estendre la fe entre els no cristians.

El *Llibre de contemplació* sembla correspondre's perfectament amb el propòsit del millor llibre del món que formula, amb caràcter retroactiu, la *Vita coetanea* com a objectiu inicial de Ramon (§ 6, 2013: 42-44). Llull, tanmateix, evoluciona des de la idea del llibre —que no deixa mai de ser present en la seva obra— cap a la idea del sistema, que és l'Art.³⁶ Del que es tracta no és que el lector llegeixi i rellegeixi els seus escrits —i encara menys, que els veneri com autoritats *per se!*—, sinó que assimili progressivament el seu sistema i que, un cop assimilat, les potències de l'ànima racional d'aquest lector funcionin segons els paràmetres de l'Art, que no són sinó una objectivació dels processos mentals. Per això al *Desconhort* Llull es queixa de la dificultat de trobar lectors que estudiïn suficientment la seva Art:

Car no hai qui m'ajut com pusca romanir
 esta Art que m'has dada, d'on tant de bé·s pot seguir,
 la qual tem que sia perduda après lo meu fenir;
car null hom no la sap bé segons mon albir,
ni eu no pusc forçar null hom d'ella ausir.
 Ah las! Si ella·s perd, ¿a tu què porai dir,
 qui la m'has donada per ella enantir?
 (vv. 414-420)

36. «L'Art són unes figures, quasi amb l'existència pròpia de les figures geomètriques, i com el triangle i com el cercle, la seva existència no depèn del fet que siguin reproduïdes en els llibres. Els llibres en parlen, dels seus usos, de la seva presència en les mils representacions diferents, de la seva multiplicació sense fi. Renuncia mai, mestre Ramon, al llibre millor?» (Gayà 2006: 12).

En aquest sentit, són significatius els capítols que a l'*Ars generalis ultima* i a l'*Art breu* dedica a com s'ha d'ensenyar l'Art i a com hom ha d'habituar la seva ment a l'Art. En efecte, a la tretzena part i darrera de l'*Art breu*, Llull dona instruccions molt clares perquè el mestre («l'artista») aconseguixi que els seus deixebles assimilïn l'Art de manera eficaç: ha de saber de memòria l'alfabet, les figures, les definicions, les regles i la Taula; ha de centrar-se en el text de l'Art i deixar-se estar d'altres autoritats («e no's lic ab les autoritats dels altres», OS I: 598); ha de plantejar qüestions i resoldre-les raonant-les; finalment, ha de fer qüestions als escolars perquè les responguin. Més reveladora encara és la dotzena part de l'*Art breu* «que és de habituació», és a dir, de com convertir l'Art en un hàbit mental:

Aquesta part és de la habituació d'aquesta Art, e aquesta és departida en tres parts, la primera de les quals és de les tretze parts en les quals aquesta Art és departida. E aquelles deu habituar lo artista d'aquesta Art, per ço que ell sàpia aplicar la qüestió a aquell loc o locs a la qüestió dispost o disposts, segons la proporció de la matèria de la qüestió.

La segona part és que habituu la manera e lo procés del text d'aquesta Art, tinent la manera del text a provar e solre les qüestions peregrines per aquella manera per la qual són explicades en lo test, així com un exempli lo qual per altre és exemplificat e declarat.

La terça part és que ell haja manera de multiplicar les qüestions e les solucions a una mateixa conclusió [...]. (OS I: 597)³⁷

És a dir, primer cal tenir una familiaritat absoluta amb els mecanismes de l'*Art breu*; després cal practicar resolent les qüestions subtils que s'hi plantegen de la manera com es resolen en el text; finalment, cal saber inventar (en el sentit més precís d'*invenire*) noves qüestions i noves solucions, atès que com ell diu: «¿qui poria comptar les qüestions e les solucions qui poden esser fetes?» (OS I: 596).

Arribat en aquest punt, quan el lector s'ha habituat a l'Art, tots els llibres lul·lians són prescindibles: el lector haurà arribat a ser tan mentalment autònom i lliure en la recerca i trobada de la veritat com ho era el mateix Llull. Autònom perquè les seves potències racionals seran capaces de pensar i actuar sempre per la primera intenció; lliure perquè no estarà subjecte a cap mena de rutina intel·lectual

37. «Habit es ens abituans lo subject en que es, axí con natura que abitua lo naturat, bonea bo, justicia just, e axí dels altres», *Lògica nova* (NEORL IV: 54).

i, menys encara, a les que imposen les autoritats textuais. I són aquests subjectes mentalment autònoms i lliures, que viuran la seva vida per la primera intenció, els veritables actors de la reordenació que el món necessita, els col·laboradors missioners que Llull desitjava.³⁸

5. Recapitulació

Llull planteja els seus projectes de renovació social i eclesial en termes d'ordenació; d'aquesta manera es distancia prudentment de posicions reformistes coetànies que tenen una dimensió escatològica i apocalíptica. La seva concepció té com a rerefons la doctrina de la primera i la segona intenció i l'aplicació extensa que en fa Llull, que abasta tant el comportament individual com el social. El *Blaquerna* i el *De fine* permeten veure com les propostes de reordenació lul·lianes es mantenen substancialment inalterades al llarg dels anys i giren sobretot al voltant de la creació d'escoles de llengües per a la formació de missioners; idees com la unificació dels ordes militars i l'ús de la força ja són presents al *Blaquerna* encara que, amb voluntat d'adaptació als desafiaments històrics que es plantejaven, adquiriran una gran importància en el *De fine*.

Tanmateix, el centre de tota l'estratègia reordenativa de Ramon és la redacció de llibres: Llull és, més que qualsevol altra cosa, un escriptor; no és un fundador, ni un predicador, ni un polític, ni un missioner de manera constant i exclusiva —encara que funda, predica, exerceix la política i fa missió puntualment; en canvi, no interromp mai la seva activitat com a escriptor. El *Blaquerna* i el *De fine* il·lustren perfectament la confiança il·limitada que Llull demostra tenir en l'escriptura i el llibre que la vehicula, i, és clar, en la seva pròpia obra. La seva principal proposta de reordenació és una obra que té un caràcter omnicomprensiu i això permet afirmar que Llull pretén sobretot formar lectors, més que no pas aconseguir seguidors. Precisament redacta una obra plurilingüe i tan variada i graduada, pel que fa a la forma i

38. Al *Llibre de contemplació*, Llull ja advertia: «Amorós Senyor, molt major plaer sent l'ànima com contempla en la vostra bonea segons la manera d'aquest libre, que no ha com hom és ligent o parlant les paraules d'aquest libre; car lo líger e'l parlar són sensualitats qui embarguen los plaers de l'ànima, los quals hom sent en l'ànima com imagena e cogita e remembra les paraules que havia lestes e oïdes.» (cap. 134, § 14, OE II: 397). Llegir és, doncs, un acte sensual que cal transcendir per una activitat intel·lectual superior que ha assimilat allò llegit i ho ha convertit en el mateix acte de raonar, voler o recordar.

als continguts, per arribar al màxim nombre possible de lectors i adaptar-se a les seves capacitats o interessos.

Però, fins i tot com escriptor, Llull acabarà transcendint la idea de llibre i desenvoluparà la idea de sistema, en què la forma i la manera serà l'estratègia última i principal. Si hom assimila completament la «formam et modum», que és com es refereix la *Vita coetanea* a l'Art en la il·luminació de Randa (2013: 52), llavors ja no necessita els llibres: tot resulta ordenat en la pròpia ànima racional i, en conseqüència, tot s'ordena en el món.

Bibliografia

I. Obres de Ramon Llull

Art breu, Antoni Bonner, ed., *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*, Palma: Moll, vol. I, 1989, 533-599.

Cant de Ramon, Josep Romeu i Figueras, ed., Ramon Llull, *Poesies*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986, 72-77.

Desconhort, Josep Romeu i Figueras, ed., Ramon Llull, *Poesies*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986, 94-141.

Liber de disputationis Raimundi christiani et Homeri saraceni, Alois Madre, ed., ROL XXII, 1998, 172-264.

Liber de fine, Alois Madre, ed., ROL IX, 1981, 250-291; traducció al català a Ramon Llull, *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, trad. Pere Llabrés; intr. Jordi Gayà, Barcelona: Proa, 2002, 77-111.

Llibre contra Anticrist, Gret Schib, ed., NEORL III, 2016, 127-168.

Llibre d'intenció, Maribel Ripoll Perelló, ed., NEORL XII, 2013.

Llibre de contemplació en Déu, cap. 1-102, Antoni I. Alomar *et al.*, eds., NEORL XIV, 2015; resta de capítols, Antoni Sancho & Miquel Arbona, eds., OE, II, 1960, 318-1258.

Lògica nova, Antoni Bonner, ed., NEORL IV, 1998.

Romanç d'Evast e Blaquerma, Albert Soler & Joan Santanach, eds., NEORL VIII, 2009.

Vita coetanea, Anthony Bonner, ed., *Vida de mestre Ramon*, Barcelona: Barcino, 2013.

II. Referències bibliogràfiques

BADIA, Lola, SANTANACH, Joan & SOLER, Albert (2016). *Ramon Llull as a Vernacular Writer: Communicating a New Kind of Knowledge*, London: Tamesis.

BARBETTI, Claire (2011). *Ekphrastic Medieval Visions*, New York: Palgrave Macmillan.

- BONNER, Anthony (1993). «L'Art lul·liana com a autoritat alternativa», *SL* 33, 15-32.
- (2012). *L'Art i la lògica de Ramon Llull. Manual d'ús*, trad. Helena Lamuela, Barcelona – Palma: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears.
- BREWER, John S., ed. (1859). *Fr. Rogeri Bacon Opera quaedam hactenus inedita*, «Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores» 15, London: Longman.
- CARRERAS I ARTAU, Joaquim (1971). *Expositio super Apocalypsi*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GAYÀ, Jordi (2006). «*Que el llibre multiplicàs*», *Ramon Llull i els llibres*, Palma: Centre d'Estudis Teològics de Mallorca.
- HILLGARTH, Jocelyn N. (1981-1983). «Raymond Lulle et l'utopie», *EL* 25, 175-185.
- LEE, Harold, REEVES, Marjorie & SILANO, Giulio (1989). *Western Mediterranean Prophecy: The School of Joachim of Fiore an the Fourteenth-Century Breviloquium*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- MOORMAN, John (1968). *A History of the Franciscan Order: From Its Origins to the Year 1517*, Oxford: Oxford University Press.
- PERARNAU I ESPELT, Josep (1991). «L'*Ars catholicae philosophiae* (primera redacció de la *Philosophia catholica et divina*) d'Arnau de Vilanova», *ATCA* 10, 7-223.
- (2002). «La còpia manuscrita medieval de les tres lletres de Ramon Llull demanant al rei, a un prelat de França i a l'Estudi de París l'establiment d'escoles de llengües (Clarmont-Ferrand, BMI, ms. 96)», *ATCA* 21, 123-218.
- (2006). «Certeses, hipòtesis i preguntes entorn el tema “conversió i croada” en Ramon Llull. “Croada militar” o “croada gramatical”?», *ATCA* 25, 479-506.
- PLAZA, Carme (2015). «Jacques de Molay i Ramon Llull. Política, ordres militars i projectes de croada», *SL* 55, 55-81.
- PORSIA, Franco (2005). *Progetti di crociata. Il De fine di Raimondo Lullo*, Taranto: Chimienti.
- RUIZ SIMON, Josep Maria (1999). *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència*, Barcelona: Quaderns Crema.
- (2002). «“En l'arbre són les fuyles per ço que y sia lo fruyt”: apunts sobre el rerafons textual i doctrinal de la distinció lul·liana entre la intenció primera i la intenció segona en els actes *propter finem*», *SL* 42, 3-25.
- TENGE-WOLF, Viola (2015). «Ramon Llull's *Disputatio quinque hominum sapientium*: some remarks on the Latin version edited in ROL XXXV (2014)», *SL* 55, 31-54.